

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O`QUVCHILARNING FIKRLASH FAOLIYATINI KUCHAYTIRISHNING SAMARALI USULLARI

Abdumutalova Muhayyo

FarDU talabasi

Ta'limdagi yangilanish faqat o'quvchilarga yangicha bilim berishni nazarda tutmasdan, balki jamiyat, davlat, tabiat va mehnatga munosabat tizimini o'zgartirishni ham ko'zda tutadi. Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish borliqni, voqelikni idrok etish usuli sifatida tafakkur jarayonining mahsuli-oliy natijasidir. U faoliyat bilan bog'liq bo'lib, mustaqil ish jarayonida shakllanadi. Narsa va hodisalarning mavjudligi aloqadorlikdan iboratdir. Aloqadorlik buzilsa, mavjudlikda ham o'zgarish ro'y berishini anglash, isbotlash, tushuntirish, fikrlash shakllanishining tadrijiy bosqichlaridir. Fikrlash insonga hayot baxsh etadigan kuchdir. Ya'ni, inson mustaqil fikrlash orqali tirik. Fikrsiz inson yaratish va o'sishga qodir bo'lmagan o'lik jussaga aylanadi. Ta'limda faqat bilimlarni tarkib toptirishga e'tiborni qaratish ta'lim samaradorligining past bo'lishiga olib keladi. Fikrlash qobiliyati rivojlangan o'quvchigina bilimlarni mustahkam o'zlashtiradi. Shu sababli o'quvchilarni fikrlashga o'rgatish juda muhim.

O'quvchilar tafakkurini o'stirish, o'quv-biluv jarayonini ijodiy tashkil etish va faollashtirish muammosi A.G'ulomov, M.Haqberdiyev, T.Ziyodova, S.Yaminova, M.Saidov, B.Adizov, Ya.Raxmonov tadqiqotlarida atroflicha yoritib berilgan. Q.Yo'ldoshev tadqiqotida adabiyot darslarini pedagogik hamkorlik asosida tashkil etish yo'llari ishlab chiqilgan. M.Maxmutov, V.Okon, R.Ibragimovlar esa ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish va shu asosda o'quvchilar o'quv-biluv faoliyati samaradorligini oshirish yo'llarini tadqiq etishgan. A.Choriyev mustaqil fikrlash faoliyatini shaxs mustaqilligining asosiy komponenti sifatida falsafiy jihatdan tahlil qilgan. Tafakkurning psixologik asoslarini E.G'oziyev, V.Karimova, Z.Nishonovalar o'z tadqiqotlarida ochib berganlar. Tadqiqotlar tahlilidan ko'rinib turibdiki, boshlang'ich sinf

o'quvchilarini mustaqil fikrlashga o'rgatish vositalari alohida-alohida tarzda tadqiq etilgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida fikrlash qobiliyatini rivojlantirish malakalarini, mustaqil ravishda muammolarni hal qila bilish ko'nikmasini shakllantirish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omilidir. Modomiki, shunday ekan, ta'lim jarayonini shunday tashkil etish kerakki, toki o'quvchilar bilim olish bilan birgalikda, ta'lim jarayonining obyekti bo'lib qolmasdan, ta'lim jarayonida o'qituvchining teng hamkoriga aylansin va mustaqil fikrlay olish malakasini ham egallay borsin.

Demokratik pedagogikaning asoschisi, mashhur chex pedagogi Yan Amos Komenskiy ilg'or fikrlari bilan zamonasining sxolastikaga asoslangan o'qitishning dogmatik usuliga qarshi chiqib, insonning hissiy bilishdan aqliy bilishga borishigacha bo'lgan yo'ldagi ma'rifatning o'rnini ilmiy asoslab berdi. Ulug' olim o'zining «Buyuk didaktika» asarida insonning bilim olish uchun uning butun yoshlik davri, 24 yoshgacha bo'lgan umri sarflanadi, deydi. Shu davrni to'rt qismga ajratib, har bir davr o'ziga mos maktab bo'lishi lozimligini ko'rsatadi. «Avvalo, -deydi u,- tashqi sezgilar vositasi bilan narsalarning o'zlari bilib olinadi, chunki narsalar bevosita sezgilarga ta'sir etadi. So'ngra, o'z navbatida, ichki sezgilar harakatga kelib, tashqi sezgilar yordamida bilib olingan narsalarning in'ikosini o'zida aks ettiradi, mujassamlashtiradi va xotira yordamida, shuningdek, qo'l harakatlari va nutq yordamida ifodalaydi. Shundan so'ng aql ishga kirishadi va batafsil fikr yuritib, hamma buyumlarning o'zaro munosabatlarini puxta o'rganish uchun ularning barchasini o'lchab, taqqoslab ko'radi. Bu esa narsalarni va ular haqidagi fikrlarni to'g'ri tushunib olishga imkon beradi. Nihoyat bularning barchasida iroda o'zining qonuniy kuchini ko'rsatishi lozim. Chunki iroda insonning barcha harakatlarini birlashtiradi va boshqaradi» Demak, olim sezgilardan boshlanadigan bilish bosqichlarini ko'rsatib berar ekan, aqlning mustaqil fikrlashni yo'lga qo'yishini va shuning natijasidagina to'g'ri fikrlarning tushunib olinishini ko'rsatib beradi. Faylasuf olim A.Choriev «mustaqil shaxs» tushunchasini falsafiy jihatdan tahlil qilar ekan, u o'zida uchta komponentni: mustaqil fikrlashni, mustaqil ishlashni, mustaqil yashashni

o'zida mujassamlashtirishini ta'kidlab o'tadi va mustaqil fikrlashni asosiy komponent sifatida inson faoliyatiga ta'siri haqida shunday deydi: «... shaxs mustaqilligi, eng avvalo, uning fikrlash tarziga, fikrmulohaza yuritish quvvatiga bog'liq bo'ladi. Xuddi shu qobiliyat tufayli inson o'zi ko'rgan, bilgan, eshitgan, atrofida sodir bo'layotgan hodisalar, voqealar, jarayonlarning mohiyatini, ularning to'g'ri yoki noto'g'ri, chin yoki yolg'onligini aniqlaydi. Aniqroq qilib aytganimizda, inson xuddi shu qobiliyati tufayli kundalik turmushimizda vujudga kelgan muammolar yechimini topadi». Kuzatishlarga qaraganda, mustaqil fikrlash, avvalambor, yangi savol, yangi muammoni ko'ra bilish va qo'ya bilish, so'ngra uni o'z kuchi bilan hal qilishda namoyon bo'ladi. Boshqacha aytganda, mustaqil fikrlash o'quvchilarning shunday faoliyatiki, unda o'quvchilar maksimal faollik, ijodkorlik, mustaqil hukm chiqarish va tashabbuskorlikni namoyon qiladilar. Natijada ular shu jarayonda: - bilimlarni mustaqil ravishda yangi vaziyatda qo'llash; - mavzularni o'rganish davomida yangi muammoni ko'ra bilish; - bir muammoning bir nechta (alternativ) yechimlari bo'lishi mumkinligini anglash; - avval ma'lum bo'lgan muammolarni hal qilish usullarini kombinatsiyalash; - muammoni hal qilishning original usullarini topa bilish malakalarini egallay boradilar¹.

Yuqorida sanab o'tilgan va boshqa shu kabi ishlarni bajarish davomida o'quvchi faoliyatida ongli mustaqillik darajasi quyidagilarda namoyon bo'ladi: bilish, fikrlash, eslab qolish yoki ma'lum tushunchalar asosida yangi faktlar, hodisalar, voqealarni keltirish. Ish mazmuniga ko'ra o'xshash topshiriqlarni bajarishdagi o'quvchi harakatlari mustaqil bo'lmaydi, chunki ular namuna asosida bajariladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili darslaridagi faoliyati ham elementar darajada bo'ladi. Negaki u oddiy qayta ishlash ko'rinishida tayanch tushunchalar asosidagi harakatlari fikrlash tarziga kam ta'sir o'tkazadi. Tafakkurning yetarli darajada rivojlanmasligi, M.Saidov ta'kidlaganidek, «o'quvchi faoliyatida tez-tez duch keladigan so'z qashshoqligi, fikrni mantiqan bayon qila olmaslik, fikrni mustaqil izchillikda bera olmaslik, bayon qilinishi lozim bo'lgan fikrlarni mantiqiy bo'laklarga ajrata olmaslik, mavzu talabidan chetga

¹ Ochilov M. Muallim – qalb me'mori. Saylanma. – T.: "O'qituvchi" nashriyoti, 2001-y. – 432 b. 290-bet

chiqishi» ga olib keladi. Bu esa masalaning g'oyatda muhimligini ko'rsatadi. Z.Nishonova esa mustaqil fikr rivojlanganligining mezonlari sifatida quyidagilarni ko'rsatib o'tadi:

1. O'zining va «o'zgalarning» fikrini tanqidiy baholashda shaxsning tajribasi, o'zga shaxsning fikrini tushunish qobiliyati, uning fikridagi mantiqni tushunish, suhbatdoshning fikrlarini o'z fikrlari bilan taqqoslay olish va ma'lum xulosaga kelish;
2. Shaxsning fikr mazmuni bilan tashqi va ichki kelishuv;
3. Qarama-qarshiliklarni his qila olish;
4. Tafakkurda nazariy va amaliy umumlashtirishning nisbati;
5. Diqqatda namoyon bo'ladigan aqliy funksiyalarning ixtiyoriy boshqarilishi;
6. Aqliy tashabbuskorlikning rivojlanish darajasi.

O'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish uzluksiz ta'lim tizimi oldidagi shaxs tarbiyasi bilan bog'liq muammolarni hal qilishning zarur shartlaridan biridir. Inson o'z xatti-harakatlari, faoliyati davomida qay darajada mustaqil fikrli bo'lsa, shu qadar tushunchasi keng, aql-idroki yuksak hisoblanadi. Fikr nutq orqali ifoda etilishi nazarda tutilsa, ona tili ta'limi oldida nechog'li mas'uliyatli vazifani hal qilish masalasi turganini anglash qiyin emas. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mezonlari sifatida biz quyidagilarni ko'rsatishimiz mumkin: 1) o'rganilayotgan materialni mustaqil tahlil qila bilish; 2) muammoni hal eta bilish; 3) hodisa va jarayonlardagi belgilarni taqqoslash, umumlashtirish, umumlashma xulosalar chiqarish; 4) o'z fikri va tushunchasini mantiqiy dalillash, fikrlarni ravon ifodalash; 5) o'zlashtirilgan bilimlarni amalda qo'llay bilish.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga o'rgatish jamiyat hayotida tub burilishlar amalga oshirilayotgan hozirgi davrda, ayniqsa dolzarb ahamiyat kasb etadi. Negaki mamlakatimizda yuksak e'tiqodli, mustaqil fikrli, tashabbuskor, yuqori malakali mutaxassislariga har qachongidan ham katta ehtiyoj bor. O'quvchilarning shaxslik sifatlarini tarkib toptirishda o'quv predmetlarning o'rni beqiyos kattadir. Bu borada, ayniqsa, ona tili ta'limi zimmasiga katta mas'uliyat tushadi.

O'quvchilarni fikrlash qobiliyatini rivojlantirish iqtidoriga ega bo'lishi ularning o'quv-biluv ko'nikma va malakalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Boshlang'ich sinflarda mustaqil fikrlashga o'rgatuvchi mashqlar bolalarning narsa va atrof-muhit haqidagi bilimlarini tartibga soladi va ularga to'g'ri fikrlash usullarini o'rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baratov Sh. O'quvchi shaxsini o'rganish usullari. Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti 1995, 52.
2. Matchonov S., G'ulomova X. Boshlang'ich sinf o'qish darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish. Toshkent, "Yangiyul" nashriyoti, 2008, 224.
3. Qosimova K., Matchonov S. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent "Noshir" nashriyoti, 2009, 351.
4. Muhammadkadirovna, G. D., Abdulhamitovna, S. H., & Qizi, R. D. T. (2022). The Role of Innovative Training Methods in Individualization Training. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 6, 272-279.
5. Qizi, R. D. T., & Qizi, M. F. M. (2021). Developing the critical thinking of primary school students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 769-772.
6. Toyirovna, R. D. (2021). Critical Thinking Process in School Children. *International Journal of Culture and Modernity*, 11, 165-168.
7. Rustamova, D. (2023). The importance of a cognitive approach to learning synonyms in primary grades. *barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali*, 3(3), 32-36.
8. Niezova, M., & Rustamova, D. (2020). Ona tili darslarida oquvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatuvchi interaktiv va noan'anaviy metodlari. *Молодой ученый*, (4), 480-481.
9. Rustamova, D. T. K., & Mamajonova, F. M. K. (2022). STAGES OF ACTIVATING LEXICAL SYNONYMS IN THE SPEECH OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10), 750-756.
10. Болтабоев, М. (2022). Религиозные реформы, проведенные при соляном режиме. Актуальные проблемы истории Узбекистана, 1(1), 455-461.
11. Рахмонов, Е. К. о'g'li, Qobilov, F. S. о'g'li, & Berdimuradov, X. T. о'g'li. (2023). RESPUBLIKAMIZDA YETISHTIRILAYOTGAN BUG'DOY

DONLARINING FIZIK-KIMYOVIY KO'RSATKICHLARINING TAHLILI. ILMIY TADQIQOT VA INNOVATSIYA, 2(2), 95–101. Retrieved from <http://ilmiytadqiqot.uz/index.php/iti/article/view/144>

12. Qobilov, F. S. o'g'li, & Raxmonov, E. K. o'g'li. (2023). NON MAHSULOTLARINI TAYYORLASHDA QURUQ KLEYKOVINADAN QO'SHIMCHA SIFATIDA FOYDALANISH. ILMIY TADQIQOT VA INNOVATSIYA, 2(2), 58–63. Retrieved from <http://ilmiytadqiqot.uz/index.php/iti/article/view/139>

13. Sattorova, K. A. qizi, & Raxmonov, E. K. o'g'li. (2022). NON MAHSULOTLARINI SIFATINI OSHIRISHDA QO'LLANILADIGAN QO'SHIMCHALAR. INTERNATIONAL CONFERENCES, 1(1), 29–31. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/cf/article/view/230>

14. Комилов, А., & Болтабоев, М. (2022). ЎЗБЕКИСТОН–УМУМИЙ УЙИМИЗ. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2(3), 141-148.

15. Болтабоев, М. (2023). СОВЕТ ХУКУМАТИНИНГ МАДРАСАЛАРГА БЎЛГАН МУНОСАБАТИ ТАРИХИ. ИТМОИЙ ФАНLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(3), 115-119.

16. Akhmedjanova, F. D. (2022). THE INFLUENCE OF LEARNING STYLES ON LANGUAGE TEACHING AT SECONDARY SCHOOL. Academic research in educational sciences, 3(3), 5-9.

17. Djavairovna, A. F. (2022). The Impact of Learning Styles in Teaching English.

18. O'G'Li, X. T. X., Berdimuradov, E. K. O. G. L., BUG'DOY, R. N. U. T., & ASOSLASH, N. T. V. CARJIS. 2022.№ 10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/navli-un-tortishda-bug-doy-navlarini-tanlash-va-asoslash> (дата обращения: 29.03. 2023).

19. Akhmedjanova, Farida Djavairovna. "The role and influence of feedback at foreign language learning achievement." Science and Education 2.Special Issue 2 (2021): 89-93.